I L - M A L T I

QARI LI TOĦROĠ *IL-GĦAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI* IT-TIENI KTIEB TA' L-1935

IL-GĦAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI

KIF TNISSLET—X'KELLHA TAGĦMEL—X'GĦAMLET

I. Ħu biċċa ħaġra taż-żnied, żommha tajjeb bejn is-saba' l-kbir u l-werrej ta' idek ix-xellugija; ħu biċċa azzar u żommha tajjeb bejn dawk is-swaba' ta' idek il-leminija, bl-azzar agħti daqqa ħafifa u qawwija fuq il-ħaġra u inti tara toħroġ xrara sabiħa li tista' tkebbislek il-lixka u tagħmillek in-nar. Donnu fil-ħaġra hemm bħal qawwa rieqda, illi meta tolqotha bis-saħħa u għalgħarrieda, tqum, tixgħel, u taħrab.

Hekk, bosta drabi, fil-qalb tal-bniedem. Ikun hemm bħal qawwa moħbija, siekta, bierda, illi, ma' kelma li tolqotha sewwa tqum, tixgħel u titbiddel f'ħajja sabiħa, ta' ħerqa, ta' mħabba, ta' xogħol li jgħaġġeb.

U hekk tnisslet il-"**Għaqda tal-Kittieba tal-Malti**",

Kien hawn daqqa ta' għoxrin ruħ, li sa minn l-1911, kienu jiktbu f'"*Il-Ħabib*", b'xejra letterarja sabiħa, kull wieħed fil-qasam tiegħu—storja, xjenza, poeżija, snajja', eċċ.—u f'kull wieħed minnhom kien hemm xewqa safja li jwaħħad, iżejjen u jwettaq dan il-lsien tagħna, bil-bosta maħbub u bil-bosta mgħajjar. Kienet qawwa moħbija; qawwa ta' rieda tajba, qawwa ta' qalb mixgħula, qawwa—ngħiduha wkoll—ta' dehen u ta' għaqal, li donnha kienet tistenna min iħeġġigħa.

F'Settembru ta' l-1920,—wara l-filġa letterarja ta' żmien il-gwerra-l-kbira - xiħadd li staħba taħt l-ittri X. C., bagħat lill-"*Ħabib*" talba, fejn bil-għaqal u bil-ħrara wera l-ħtieġ li titwaqqaf Xirka, jew issir Għaqda, biex fiha jingabru s-setgħet kollha, sa dak-in-nhar imxerrdin, tal-kittieba tal-Malti, bħal ma jingabru l-ilmijiet tax-xita f'ġibjun minn fejn, wara li

jissaffew, joħorġu u jitqassmu; iżda fehma waħda, xejra waħda, lewn wieħed u togħ na waħda.

Kienet id-daqqa ta' l-azzar fuq iż-żnied. Dik il-qawwa moħbija fil-qalb ta' ħafna kittieba tal-Malti tħarrket, kibset u tajret xrar ta' rieda tajba, ta' ħrara sabiħa, ta' ħidma fejjieda.

Fid-9 ta' Novembru ta' dik is-sena, ħarġet ċirkulari tistieden lill-kittieba kollha tal-Malti jieħdu sehem fl-ewwel laqgħa li kellha ssir nhar l-14 tax-xahar, fid-Dar ta' l-*Unione Cattolica San Giuseppe* tal-Belt Valletta.

Sitta-u-tletin kittieb dehru għal dik il-laqgħa: oħrajn li ma setgħux jiġu, fissru b'ittri sbieħ ix-xewqa li kellhom li jieħdu sehem u l-għali li ma setgħux itemmu xewqithom.

Saret il-ħatra tal-President u tas-Segretarju; ta' l-ewwel il-Kav. G. Muscat-Azzopardi, P.L.; tat-tieni, is-sur F. S. Caruana, li kien staħba taħt l-ittri X. C. Ngħażlet ukoll kummissjoni ta' ħamsa min-nies, biex tlesti rapport fuq l-ortografija tal-Malti, magħmula hekk: Il-Kav. G. Muscat-Azzopardi, is-sur P. F. Bellanti, il-Mons. P. Galea, is-sur Nin Cremona u l-Prof. Dun Karm Psaila, għal Malta; is-sur Ġann Vassallo, l-avukat Ġużè Micallef, u l-Mons. P. Cauchi għal Għawdex, biex igħinu lil dawk ta' Malta.

Hekk saret il-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, u hekk hi tefgħet is-sisien tagħha issa ilha 'l fuq minn erbatax-il-sena.

II. X'kellha tagħmel il-"Għaqda" biex taqdi dmirha kien qalu fi ftit kliem fl-ittri tiegħu X. C., jiġifieri: a) tħabrek biex tħajjar u kemm jista' jkun iġġagħal lill-kittieba kollha tal-Malti jżommu ortografija waħda; b) ixxerred qalb il-poplu kitba tajba u fejjieda, aktarx maħduma mill-ixirka tagħha.

Biex taqdi l-ewwel biċċa ta' dmirha, il-Għaqda kien jeħtiġilha l-ewwelnett tħejji alfabett li jkun iwieġeb mill-aħjar għall-ilħna kollha tal-lsien malti mitkellem biex imbagħad fuqu tibni l-ortografija, skond ma jitlob il-lsien. Għaliex, ħaġa tal-għaġeb! il-kitba tal-Malti tixbah ħafna lill-bini ta' djarna. Fil-bini, il-ġebla hi dejjem waħda, il-franka—ġebla maqtugħa mill-barrieri tagħna, ġebla ratba u ħelwa fix-xogħol, iżda ġebla li ma tintemm qatt, jekk taħsel trabbi l-qollieba. Is-sura tal-bini hi waħda wkoll: indana fuq l-oħra ta' ġebel kbir, minġur bis-sengħa u mqiegħed fuq sodda tajba biex jorbot sewwa waħda ma' l-oħra. Biss it-taqsim tad-dar, il-għadd tal-kmamar u tal-għorof, il-kobor u ċ-ċokon tagħhom, iż-żina tal-faċċata jkunu kif iridhom is-sid.

Hekk ukoll fil-kitba, jekk għandha tkun kitba tajba: alfabett wieħed, ħelu fix-xogħol bħall-ġebla maltija, iżda qawwi meta biż-żmien irabbi ż-żlieġa, għaliex ma fihx element barrani li jġagħalu jmermer; u ortografija maħduma b'dak l-alfabet, bis-sengħa skond ma titlob is-sura tal-lsien malti. Jekk imbagħad il-kitba hix proża jew poeżija, hix fit-tul, jew filqosor, jekk hix imżejna u mirquma, inkella lixxa u rżina, dan imur mal-fehma ta' min jikteb.

Biex taqdi t-tieni biċċa ta' dmirha, il-Għaqda kien jeħtiġilha tistudja sewwa x-xejriet tal-qarrejja tal-Malti, x'letteratura jħobbu l-iżjed, b'liema sura u b'liema għamla ta' kitba jitgħaxxqu u liema tiswielhom, u tfittex li tqabbel kemm jista' jkun il-kitba tagħha ma' dawk ix-xejriet; għaliex letteratura li ma tinqarax, għalkemm tajba fiha nfisha, ma tista' tagħmel ebda ġid.

Dan ma jfisserx illi l-Għaqda kellha toqgħod għall-kapriċċi tal-kotra, le; iżda kellha bil-għaqal, bis-sabar, bil-ftehim u bil-ħlewwa ddarri lill-qarrejja tal-Malti jagħżlu bejn kitba sabiħa u kitba bla gost, bejn kitba merfugħa u kitba mitluqa, kitba mimlija u kitba fiergħa, kitba tas-saħħa u kitba marida, fi ftit kliem, bejn kitba li tpaxxi l-moħħ u l-qalb u kitba li tagħrax biss lis-sensi u ma tagħmel ebda ġid.

Programm aktarx iebes, meta wieħed jifli sewwa f'liema madwar twieldet il-Għaqda u fuq liema faqar waqgħu għajnejha, malli tefgħet l-ewwel tnehida tal-ħajja.

III. X'għamlet il-Għaqda? Bħalma kien dmirha, l-ewwel ma għamlet ħejjiet l-alfabett; alfabett maħdum bir-reqqa u mqiegħed fuq sisien tajba, għaliex tista' tgħid li hu dak ta' l-Orjentalisti kollha, u ssibu fit-traskrizzjonijiet mill-ilsna tal-lvant magħmulin mill-kittieba ta' kull nazzjon.

Tidher ħaġa ħafifa ssawwar alfabett, jiġifieri tagħżel xi disgħa-u-għoxrin ittra biex trodd bihom l-ilħna ta' lsien; iżda ma hux hekk. Kulħadd jaf u jħoss illi f'kull ilsien hemm xi dliel ta' ilħna hekk irqaq u hekk ħarraba li ma tistax taqbadhom u tagħlaqhom ġe' ittra, minn dawk li aħna nafu: għalhekk jista' wieħed jifhem illi ma hawn l-ebda alfabett fiddinja li jrodd bil-qies u bir-reqqa l-ilħna kollha tal-lsien li għalih kien maħtur.

Dan il-faqar u qosor u nuqqas ta' l-ittri jinħass iżjed, meta b'ittri ta' l-alfabett latin irridu nfissru ilħna ta' ilsna orjentali,

li jdoqqu bosta xort'oħra mill-ilsna kollha latini: u l-Malti hu wieħed minn dawn l-ilsna tal-lvant.

Iżda mhux dan it-tweghir biss kellha tirbaħ jew taħrab il-Għaqda fit-tiswir ta' l-alfabett tagħha: kienu drawwiet ħżiena li, bħal budebbus, tnisslu u kibru mal-kitba tal-lsien malti; l-użu ta' ittri li ma jroddu xejn il-leħen li għalih kienu qegħdin; ittri li issa jdoqqu u jinħassu mod u issa jdoqqu u jinħassu ieħor; ittri li ma tafx kif għandek tlissinhom, ħlief wara li tkun bid-dehen tiegħek qbadt xi jkun irid igħid il-kittieb, u ħwejjeġ oħra bħal dawn. Le, le; ma kinetx ħaġa ta' xejn tagħżel u tħejji alfabett bħal dak li għażlet u ħejjiet il-Għaqda.

Imsawwar l-alfabett, il-Għaqda wettqet fuqu ortografija li fil-waqt li twieġeb tajjeb biżżejjed għal-liġijiet tal-lsien malti, tisfa għaqlija kemm tista' tkun, u ħafifa, l-iżjed għaċ-ċkejknin li qatt ma tgħallmu ortografija oħra.

U ma waqfetx hawn il-Għaqda. Ix-xogħol li kienet ħejjiet fi sbatax-il-laqgħa ma' tul sentejn ma kienx ikun ta' l-ebda fejda, kieku ma ħarġitux stampat u mxerred qalb il-kittieba u l-qarrejja tal-Malti. Is-sur Nin Cremona kien ġabar ix-xogħol kollu tal-Kummissjoni u b'sabar u dehen liema bħalhom hejjieh għal l-istampa. Iżda mingħajr flus f'idejha u mingħajr ebda għajnuna kif setgħet il-Għaqda toħroġ ix-xogħol tagħha? Għal min irid tas-sew, igħidu hemm dejjem trieq miftuħa. Ħabirket, kitbet, ħadmet ma' l-Awtorità u qalgħet li l-ktieb tagħha jkun mitbugħ fl-istamperija tal-Gvern, u (ingħiduh għall-ġieħ tal-Gvern ta' dik il-ħabta), fis-sena 1924 ħareġ it-"Tagħrif fuq il-Kitba Maltija", ktieb sabiħ u maħdum birreqqa, li witta t-trieq għall-kittieba kollha li fil-ħidma tagħhom kellhom xejra letterarja.

Għamlet iżjed. It-tifsir tar-regoli mingħajr it-turija pratka jiswa ftit li xejn: u biex turi kif għandu jinkiteb il-Malti b'dak l-alfabett u b'dik l-ortografija, il-Għaqda bdiet il-ħruġ ta' Rivista fejn setgħet tfisser u xxandar il-fehmiet tagħha, tħaddem is-setgħet letterari, tgħallem lill-barranin mill-Għaqda fejn isibu mirja ta' kitba maħduma bir-reqqa u bis-sengħa, tħajjar liż-żgħażagħ jintefgħu għal kitba xierqa u fejjieda, u tkebbes u tħeġġeġ f'kulħadd l-imħabba safja lejn ilsien pajjiżna, ilsien misserijietna.

U għaddew għaxar snin, u dik ir-Rivista għadha toħroġ kull tliet xhur bħalma kienet toħroġ fil-bidu, bla ma għawġet qatt mit-trieq li ħażżet lilha nfisha fil-bidu tal-mixi tagħha, bla

ma għajiet qatt, għalkemm fuq triqitha ltaqgħet ma' xkiel, ma' ħofor u ma' ħotob bla tarf; bla ma beżgħet qatt la mittheddit anqas mit-tgħajjir, iżda bla ma tkabbret qatt birrebħiet tagħha, għalkemm ma setgħetx ma tfisserx għaxqitha meta fit-tul ta' ħajjitha ħalliet lura r-Rivisti l-oħra kollha, ta' sura bħal tagħha, li twieldu qabilha.

Anqas ma hu dan biss li għamlet il-Għaqda: nisslet Għaqda oħra ta' kittieba żgħażagħ, qalbenin, ferriħin, għaqlin; żgħażagħ ta' l-Università; u ma' din il-Għaqda twieldet Rivista oħra: "Leħen il-Malti", fejn minn tliet snin 'l hawn, bosta kittieba, fil-ftuħ ta' ħajjithom fissru, issa bi proża ħafifa u issa b'versi mexxejja u ħelwin, il-fehmiet tagħhom, il-ħsebijiet tagħhom, ix-xewqat u t-tqanqil ta' qalbhom.

U għamlet iżjed. Barra minn mijiet ta' artikoli, ħafna minnhom sbieħ tas-sew u kollha fejjieda, xi membri u xi ħbieb tal-Għaqda, mħeġġin mill-ispirtu tagħha, kitbu u ħarġu għadd sabiħ ta' kotba bl-alfabett u bl-ortografija tagħha, li mhux biss żiedu u kabbru l-letteratura maltija, iżda għenewha u sebbħuha bil-bosta. Min ma jafx bix-xogħol tal-Prof. P.P. Saydon, irridu ngħidu, il-Qlib tal-Kotba Mqaddsa mil-Lhudi fil-Malti? Minn ma jafx u ma qarax il-kotba bil-Malti tal-Prof. Temi Zammit u fosthom l-Istorja ta' Malta u l-Gżejjer tagħha, issa maħruġa għat-tieni darba? Minn ma jafx bil-kotba ta' l-istejjer ta' Ħaż Żabbar, taż-Żejtun, tal-Mosta, ta' Ħal Tarxien u Raħal Ġdid, u ta' Birkirkara tas-surmast E. B. Vella? U dan biex ma nsemmux qatigħ kotba oħra żgħar ta' proża u ta' poeżija li hawnhekk ma għandniex wisa' nniżżlu (1).

U anqas hawnhekk ma tispiċċa l-opra tal-Għaqda. Bir-Rivista tagħha u bil-kitba ta' xi membri tagħha, il-kelma maltija nsemgħet f'artijiet barranin fil-qrib u fil-bogħod; u ngħoġbot in-nisġa tal-proża maltija xi drabi ħafifa u mexxejja u xi drabi meqjusa, maħsuba, mimlija: u ngħoġbot iżjed il-poeżija, ħelwa, bħal għasel tal-Mellieħa, iddoqq bħal-leħen ta' tfajla raħlija, u togħla bħall-bilbla li tbejjet fuq it-trab, qalb iż-żara, imma tittajjar ġos-sħab biex tilqa' lix-xemx tielgħa fil-għodwiet safjin ta' April u ta' Mejju.

U fuq il-proża u fuq il-poeżija maltija tkellmu ġurnali u Rivisti barranin, versi maltin inqalbu fil-franċiż, fl-ispanjol u

(1) Fil-għadd ta' Settembru nġibu l-lista sħiħa tal-kotba li s'issa ħarġu stampati bl-alfabett u bl-ortografija tal-Għaqda.

fl-ingliż, u saru studji fuq il-lsien, inkitbu grammatki, u nġabru antoloġiji maħdumin bil-għaqal u bid-dehen ta' min fl-ilsna ta' l-Ewropa u fl-ilsna semin hu mħarreġ biżżejjed.

U anqas dan ma hu kollox. Min mindu l-lsien malti tqiegħed fis-sillabi tat-tagħlim fl-iskejjel elementari tal-Gvern u l-alfabett tal-"Għaqda" ingħażel għall-kitba tal-Malti, ħtieġ lill-Gvern iħejji kotba mtarrġin, biex jistgħu jwieġbu għall-moħħ u għall-qalb tat-tfal, fit-taraġ tas-snin tat-tfulija. Bil-ħeġġa tad-Direttur ta' l-Istruzzjoni, bil-ħidma qalbenija tas-surmast Vella u bil-għajnuna għalenija ta' l-aħjar membri tal-Għaqda, il-kotba qegħdin isiru. Ħarġu xi wħud minnhom li kienu milqugħa tajjeb u mfaħħra minn kulħadd; oħrajn lesti u jidhru ma jdumux. Barra minn dan qegħdin jinġabru u jinħadmu minn ħaddieħor kotba u antoloġiji oħra fejn ikun hemm l-isbaħ ward tal-letteratura maltija.

Biex ingħalqu: il-Għaqda ma kellhiex tagħmel iżjed u ma setgħetx tagħmel iżjed minn hekk. U l-Għaqda issa ma tmutx. Imutu l-membri tagħha preżenti, iżda l-ħafna wlied li ġew minnha, u li hi rabbiet bil-għaqal u bl-imħabba, jibqgħu; u jġed'du minn jum għal jum u minn sena għal sena l-ħajja tagħha, billi jissoktaw l-opra li hi bdiet u mexxiet; u għandna tama illi maż-żmien din it-tajfa toktor fil-għadd, tikber fit-tagħlim, titkisser fix-xogħol, u tagħni b'kitba fejjieda u sabiħa l-letteratura maltija.